

й небезпечними. Міжнародний тероризм — явище не ситуативне (виникло не 11-го вересня), воно традиційно дошкуляє цивілізаційному поступові, отже, його слід розглядати в контексті взаємопов'язаних складових процесу глобалізації. Створений і тиражований Америкою синдром "антитерористичного світу" задля реалізації своїх гегемоністських устремлінь не витримує випробувань реаліями.

На цьому тлі спроби українського керівництва завоювати симпатії Вашингтона за допомогою направлення до Ірану українського батальйону можуть хіба що збільшити кількість проблем, що стоять на шляху стратегії євроатлантичного інтегрування. Про це свідчить поведінка Заходу.

С. Толстов,
кандидат історичних наук, доцент

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ВНУТРІШНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА РЕГУЛЮЮЧІ МЕХАНІЗМИ

Визначення та застосування поняття "система міжнародних відносин" передбачає достатньо високий рівень теоретичного узагальнення, який не можливий без конструювання умовної абстрактної моделі, що вбирає в себе основні ознаки реально існуючих явищ і форм взаємодії, однак абстрагується від часткових елементів, другорядних деталей та винятків. У цьому плані будь-яка теорія прагне до створення моделі точнішої за реальне явище, що становить предмет теорії. Проте реальність залишається багатшою за будь-яку теоретичну абстракцію та продовжує слугувати об'єктом аналізу і, відповідно, джерелом інформації для уточнення концептуальних конструкцій.

Поняття "система міжнародних відносин" в якості наукової абстракції високого рівня вперше було застосовано прибічниками системного наукового підходу. На науково-категоріальному рівні системний підхід до міжнародних відносин застосовували американські дослідники Д. Істон, А. Рапопорт, М. Каплан. Різні тлумачення й форми застосування поняття "система міжнародних відносин" достатньо широко представлені в дослідженнях із теорії та практики міжнародних відносин. Головним чином це стосувалося аналізу реалій та особливостей міжнародних відносин у попередні епохи — переважно від Вестфальського

миру 1648 р. до завершення "холодної війни" на межі 1990-х років.

У багатьох дослідженнях другої половини ХХ ст. поняття "система міжнародних відносин" переважно визначалося за допомогою владно-силових ознак. М. Каплан зробив першу ефективну спробу визначення параметрів систем міжнародних відносин, які існували в ХVІІІ—ХХ ст. У межах системного підходу можна визначити ряд "проблемних зон", до яких належать явища міжсистемного переходу, фактори появи нових умов, що визначають системну еволюцію міжнародних відносин, "системні розриви" між інтересами акторів системи на глобальному та регіональному рівнях тощо.

За формальними ознаками можна вирізняти різні типи систем (рівноважні — нерівноважні, статичні — динамічні, одноманітні — багатоманітні, структуровані — неструктуровані). У цьому плані "система міжнародних відносин" є об'єктивно-суб'єктивною, складною, динамічною системою відкритого типу. Набір її елементів, рівень структуризації так само, як і можлива варіативність її станів, є перемінними чинниками.

В якості загальної дефініції поняття "система міжнародних відносин" означає *самодостатню та спроможну до саморегуляції систему (комплекс) взаємодії суб'єктів міжнародних відносин на рівні держав, міжнародних організацій та акторів недержавного рівня*. При цьому головним системоутворюючим елементом служать саме відносини та інші форми взаємодії як всередині системи (між її компонентами), так поза її межами (відносини з зовнішнім середовищем системи).

Під елементами міжнародної системи маються на увазі насамперед суб'єкти — актори або учасники міжнародних відносин. Суб'єктами (акторами) базового рівня виступають держави, міждержавні об'єднання, міжнародні інституції, а також спектр порівняно нових суб'єктів недержавного та квазідержавного рівня, що розширюється. При цьому суб'єкти міжнародних відносин не тотожні суб'єктам міжнародного права. Вузькість або відсутність міжнародно-правових норм, які б регулювали міжнародну діяльність акторів недержавного чи квазідержавного рівня, зовсім не означає, що така діяльність відсутня в площині міжнародного спілкування. Водночас до елементів системи належать інституціональні форми та механізми взаємодії, а також регіональні підсистеми в межах світової системи міжнародних відносин.

Види та типи міжнародної взаємодії відмінні в різних системах (еволюціонують і змінюються від простіших до більш складних форм). При цьому варто зауважити, що в дохристиянський період, 2000 років тому, взагалі провідною формою міжнародного (міждержавного) спілкування були воєнні дії або силове стримування потенційного супротивника (включаючи дипломатичну підготовку до війни, укладення оборонних чи наступальних союзів тощо).

Порівняно більш складним і дискусійним є визначення середовища системи, до якого відносять природні, економічні та соціально-політичні фактори. Через відмінність підходів і тлумачень у науковій літературі це поняття подається досить розпливчасто.

Однак з точки зору цілей аналізу системи, на наш погляд, виглядає доцільним визначити два принципових фактори середовища — політичні (та в ширшому розумінні — суспільно-політичні) процеси та процеси і феномени у сфері світової економіки та міжнародної економічної практики.

У попередніх та в сучасній системі міжнародних відносин в якості факторів системоутворення виступає складна комбінація владно-силових та інституціональних чинників.

До них можна віднести:

- фактори міжнародного порядку (під якими маються на увазі модель і визначена композиція владно-силових відносин);
- наявність певної ієрархії системи (ступінь поширення, інтенсивність, рівні та види міжнародних відносин), так само як й ієрархії акторів-компонентів системи;
- рівномірність (та/або нерівномірність) системних зв'язків;
- прагнення до домінування та впливу (при цьому можна вирізняти як "абстрактне домінування" заради збереження чинних переваг, так і домінування заради досягнення певної стратегічної або локальної мети);
- гармонійність та добровільність або недобровільність поширення регулюючих засобів та механізмів;
- наявність та/або відсутність узгоджених підходів до проблем розвитку та безпеки. У цьому плані звертає на себе увагу теза про спільні цілі та принципи, яка поширена в межах багатосторонньої взаємодії держав євроатлантичної спільноти.

Стосовно регулюючих механізмів, які забезпечують стабільність і функціонування міжнародної системи, можна впевнено стверджувати про наявність серед них чотирьох основних груп:

- силові (владно-силові) фактори та імпульси;
- міжнародні інституції;
- міжнародне право;
- міжнародні режими.

Проте серед комунікативних механізмів регулюючого характеру можна визначити певні "проблемні зони", до яких належать форми та засоби дипломатії (несилові фактори суб'єктивного характеру, які подекуди мають критичне значення для збереження стабільності та відвернення кризових тенденцій) та приховані (латентні) чинники й механізми впливу і просування інтересів. На наш погляд, до цієї групи факторів, які істотно впливають на міжнародні відносини, мають заховуватися й сучасні актори економічного походження, діяльність яких усе частіше проявляється у сфері міжнародних відносин.

Важливою ознакою складних міжнародних систем є "політична організація" системи, відмінна від композиції владно-силових відносин в її межах. (Поняття "політична організація" вперше застосував М. Каплан, який бачив у системі Ліги націй, а згодом ООН, спробу встановлення наднаціональної політичної організації, не властивої для поліцентричних відносин системи "балансу сил", у межах якої "політичної підсистеми" була відсутня.)

Одним із найважливіших аспектів системного підходу є визначення функцій системи. На основі попередніх узагальнень можна сформулювати три групи функцій — загальні, запобіжні (негативні) та конструктивні (позитивні).

В якості загальних функцій можна визнати функцію міжнародної безпеки (як втілення відносин самозбереження системи) та нормативну функцію. До запобіжних функцій (або негативних, тобто заснованих на запереченні) належать обмеження чи подолання системоруйнівних чинників (деструктивних тенденцій та явищ політичного характеру); стримування дій і намірів окремих суб'єктів системи, насамперед у разі виникнення загрози інтересам провідних учасників системи або виірвання конфлікту інтересів певної групи провідних учасників системи; локалізація кризових явищ та їхнього впливу на суспільний розвиток (включаючи реагування на стихійні лиха та подолання наслідків природних катастроф). Відповідно, до конструктивних (позитивних) функцій належать формалізація міжнародного спілкування, включаючи кодифікацію та

вдосконалення норм і механізмів міжнародного спілкування, а також гармонізацію інтересів суб'єктів. Перспективною функцією може стати забезпечення економічних і біологічних умов виживання людства. У правовому плані сформульовано спектр "злочинів проти людства", які поступово доповнюються новими ознаками. У разі досягнення мінімально потрібного консенсусу, в перспективі можна очікувати більш рішучих заходів міжнародної протидії проявам транснаціональної злочинної діяльності. Усе більш актуальним стає постановка питання про гарантування економічних умов існування та розвитку людства.

Система міжнародних відносин: особливості та загальні закономірності

Визначення правил і закономірностей є метою кожної теорії, її бажаним результатом. Причому ці закономірності можуть стосуватися як функціональних ознак об'єкта, так і суттєвих умов, які визначаються структурою системи.

Доцільно сформулювати й запропонувати ряд загальних правил і закономірностей, які спостерігалися в різних міжнародних системах і, таким чином, можуть бути визначені як узагальнюючі:

1) кожна система міжнародних відносин є історично обумовленим явищем, існування якого реально визнається та усвідомлюється на основі відстеження емпіричних чинників;

2) встановлення нової системи міжнародних відносин не обов'язково призводить до руйнування регіональних підсистем, однак імперативно впливає на характер, інтенсивність і параметри зв'язків у ареалах їхнього поширення;

3) досі доволі невизначеним структурним феноменом залишається явище "міжсистемного переходу" або різна за часою довжиною та хронологічними межами епоха руйнування попередньої системи та встановлення нової системи;

4) криза міжнародної системи не обов'язково призводить до руйнування попередньої системи та встановлення нової. У разі приборкання системоруйнівних імпульсів стабільність системи може бути відновлено, хоча й на іншому рівні. (Найбільш показовий приклад — наполеонівські війни, наслідком яких стало перегрупування владно-силової композиції в межах системи, а також часткове посилення деяких із елементів системи за рахунок послаблення інших.);

5) перехід від однієї системи відносин до іншої призводить до неминучої переоцінки ролі та значення (й відповідно, до перегляду змісту) основних форм взаємовідносин між її елементами. Це не означає, що встановлення нової системи міжнародних відносин обов'язково призведе до появи нових форм відносин, хоча це й не виключається. Проте це беззастережно означає, що одні форми взаємовідносин (та їхні інституційні прояви) втрачатимуть вагу та першочерговість, а інші, навпаки, набуватимуть нового змісту або більшої інтенсивності;

6) кожній системі міжнародних відносин властивий свій набір регулюючих механізмів і пріоритетних правових норм. При переході від ранніх, більш простих і примітивних форм системної взаємодії, до більш складних і розвинутих відбувається вдосконалення та диверсифікація регулюючих механізмів;

7) норми міжнародного права так само, як і норми національного права, не є константою. Проте перегляд норм і принципів міжнародного права може відбуватися в інших формах, аніж зміна норм і принципів національного права;

8) кожній системі властивий свій набір політико-ідеологічних понять і дефініцій, які вважаються нормативними формами інтерпретації суб'єктами системи власних прагнень та інтересів.

Визначаючи зміни в природі сучасних міжнародних відносин, також можна констатувати їхні значні особливості й деякі цікаві закономірності. Вони, зокрема, включають:

— ускладнення природи міжнародних відносин і характеру міжнародної системи на кожному новому етапі розвитку політичних процесів;

— чим далі, більше стає помітним ускладнення композиції міжнародної системи, зокрема, її елементів;

— збільшення ваги недержавних — і офіційних (видимих), і латентних елементів міжнародної системи;

— прискорення розвитку та диверсифікації нових форм взаємовідносин;

— модифікацію традиційних політичних і політико-ідеологічних чинників, насамперед тих, які стосуються мотивації поширення певних принципів, а також здійснення примусових чи силових заходів на міжнародній арені;

— помітне збільшення ваги регулюючих механізмів, водночас і поряд із переглядом їхніх цілей та функцій.

Криза біполярної системи висвітлила істотні суперечності між сучасними міжнародними відносинами та спадковою системою міжнародного права, яка складалася у формі нашарувань і містить значні суперечності. У цьому плані привертає увагу ряд нових явищ та прецедентів:

— не можна констатувати, що зміна норм міжнародного права має більш еволюційний характер змін, аніж у національних системах. Проте в міжнародному праві більш наочно спостерігається нашарування пізніших правових норм на попередні. Відтак, у разі доцільності різні норми права можуть застосовуватися певними учасниками відповідно до їхніх потреб і в залежності від співвідношення сил та впливів. Водночас спостерігається таке явище, як неформальний перегляд норм права;

— перегляд норм права знаходить прояв у такий спосіб, що тлумачення певних норм права в новій системі відносин не обов'язково тотожне тому тлумаченню, яке застосовувалося за попередньої міжнародної системи. Тобто, норми можуть бути ті ж самі (можливо, з певними доповненнями та модифікаціями), але їх прочитання та застосування є відмінним. Можна сформулювати декілька принципів, які вказують на динаміку правових аспектів регулювання відносин у межах системи. Зокрема, у разі різкого зламу попередньої системи деякі міжнародно-правові норми та акти скасовуються в примусовому порядку (визнаються як недійсні від самого початку), проте така практика скоріше належить до винятків;

— частіше змінюється розставлення наголосів, акцентів і пріоритетів, які прямо залежать від системних чинників. До таких правових принципів і норм, роль яких змінюється, наприклад, належить принцип права націй на самовизначення, принцип невтручання у внутрішні справи, принцип права націй на самооборону, принцип непорушності кордонів тощо.

З одного боку, на офіційному рівні ці принципи не піддавалися ревізії, проте ставлення до них перестає бути абсолютним, а їхнє застосування може потрапляти в залежність від збігу суб'єктивних чинників;

— спостерігається одночасне співіснування різних систем права, які відрізняються між собою за глибиною кодифікації

стосунків суб'єктів та втіленням базових принципів. Зокрема, це стосується різних систем права, що можна умовно назвати "правом ООН" і "правом ЄС". Причому європейська система права має значно детальніший, глибший та більш зобов'язуючий характер;

— спостерігається практика поширення права та регулюючих норм окремих неуніверсальних міжнародних організацій на загальний контекст міжнародних відносин. Наприклад, така практика стосується поширення норм і принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), зокрема, у галузі протидії корупції та незаконному фінансовому обігу, НАТО (у сфері контролю над озброєннями). Меншою мірою та у вужчому, регіональному контексті до такої практики вдається ЄС, зокрема, у ході реалізації програми "Нового сусідства". Ідеться про поширення правових норм і подекуди економічних стандартів, що діють у межах ЄС, у країнах зовнішньої периферії;

— спостерігаються спроби поширити дію норм національного права окремих держав на контекст міжнародних відносин.

Явище "міжсистемного переходу" в історичній ретроспективі

Проаналізувавши значний історичний та фактологічний матеріал, можна сконструювати приблизну схему попередніх міжсистемних переходів.

Формування першої "європейсько-середземноморської системи" тривало впродовж відносно значного проміжку часу, приблизно з епохи Олександра Македонського (334—323 до Р.Х.) до встановлення Римської імперії. Римська імперія була незаперечним полюсом сили, який тяжів до абсолютного домінування в навколишньому географічному просторі (рах готана). Внаслідок римських завоювань упродовж декількох століть з'явилося відносно специфічне явище монополюсності в межах тодішньої Європи і Середземномор'я. Проте згодом, з розділенням Римської імперії на Західну та Східну (остаточно — в 395 р. Р.Х.), упродовж певного часу встановлюється функціонально двополюсна, або скоріше двоцентрова, модель. Показово, що сам цей перехід відбувся шляхом поділу державної (імперської) території і певною мірою ґрунтувався на відмінності базових етнокультурних компонентів (домінування римської та грецької традицій). Із поширенням християнства йому

було надано статус державної релігії в Східній (згодом — Візантійській) імперії. Що стосується західного християнства, то істотну підтримку від світської влади воно одержало лише з V ст. Подібні явища монополіюсності в масштабі відносно ізольованих регіонів історично спостерігалися також на Далекому Сході (Китай) та, ймовірно, у Індії.

Наступний міжсистемний перехід позначився довготривалими процесами занепаду та руйнування Західної Римської імперії, який зайняв декілька століть.

Контури нової європейської регіональної системи виразно вималювалися лише на час створення Імперії Карла Великого (774—843? р.). Головна ознака системи відносин у Західній Європі полягала в наявності верховної влади святого престолу Папи Римського, який коронував європейських монархів, забезпечуючи їм, таким чином, необхідну легітимність. Міжнародні відносини в межах цієї регіональної системи ґрунтувалися на специфічному розподілі "влади" між Римом і світськими володарями. Причому римський престол у цій ієрархії займав найвищу сходинку. Римський престол вважався головним "джерелом влади", що надавало йому статус провідного суб'єкта міжнародних відносин і водночас визначало його роль як найважливішого системоутворюючого чинника. Релігійна реформація в Західній та частково Центральній Європі створила передумови для нового міжсистемного переходу, внаслідок якого згодом виникла система "балансу сил". Результатом релігійної реформації стали перетворення, які призвели до диференціації суб'єктів міжнародних відносин та істотного перегляду формату взаємовідносин між учасниками міжнародного спілкування. Поряд із державами, які визнавали верховенство влади Риму ("католицькі нації"), з'явився новий політичний феномен — "держави-нації", у межах яких владні функції ґрунтувалися на засадах внутрішнього політичного суверенітету. Принагідно можна зазначити, що процес переходу до системи "балансу сил", яка розглядається як типова система міжнародних відносин XVII—XIX ст., займає приблизно 150—200 років. При цьому, з точки зору попереднього "міжнародного порядку", сама поява держав — націй (таких, як Швеція, Данія, Англія, Шотландія, Голландія) розглядалася в якості потужного системоруйнівного чинника.

Проте й "католицькі нації", які нібито залишалися в межах старої системи, поступово були змушені пристосовуватися до нових реалій та нових форм відносин, які остаточно було закріплено в рішеннях Вестфальського конгресу, який підвів підсумки Тридцятилітньої війни. Водночас таким чином було закріплено результати довготривалого "міжсистемного переходу" та фактично легалізовано нову систему міжнародних відносин.

Однак й у межах поліцентричної системи "балансу сил" спостерігалися істотні зрушення, що ґрунтувалися на різних моделях взаємовідносин між елементами системи. Так еволюція системи "балансу сил" (або "європейського концерту") включала період спільного домінування та конкуренції учасників "Священного союзу" та Великої Британії в 1815—1848 рр., період піднесення Франції та Німеччини в 1849—1871 рр., загострення суперництва між великими державами та формування коаліцій і союзів напередодні Першої світової війни.

Систему міжнародних відносин, що існувала в період між 1918 та 1939 рр., можна визнати відносно унікальною. На перший погляд, у плані владно-силової композиції система була тотожною попередній системі "балансу сил", що існувала напередодні Першої світової війни. Проте політико-ідеологічна специфіка СРСР та фашистської Німеччини не дозволяє повною мірою розглядати ці держави в якості "традиційних елементів" тогочасної міжнародної системи хоча б через те, що метою політики цих держав було руйнування та знищення тодішньої системи міжнародних відносин. Таким чином, наявність намірів ряду держав щодо зруйнування міжнародної системи була на той час найбільшим деструктивним фактором, що дозволив деяким тодішнім дослідникам визначити стан міжнародної системи в 20—30-х рр. як "період двадцятилітньої кризи".

При цьому й після приходу А. Гітлера до влади Німеччина ще деякий час формально входила до тодішніх міжнародних інституцій й лише згодом була виключена з Ліги націй. Що стосується СРСР, то він у 1934 р. "прийняв пропозицію 30 держав-членів Ліги націй" про вступ до цієї організації, однак зробив це здебільшого з кон'юнктурних міркувань. Офіційною метою Ліги націй (створеної в 1919 р. і формально розпущеної в 1946 р.) був розвиток співробітництва між народами, включаючи гарантування миру і безпеки. У грудні 1939 р., після

нападу СРСР на Фінляндію, Рада Ліги ухвалила рішення про виключення СРСР зі свого складу. Із Ліги націй також вийшли Бразилія (1928 р.), Японія і Німеччина (1935 р.), і в 1937 р. було виключено Італію.

Початок війни в Європі призвів до руйнування (та силового усунення) тогочасної системи міжнародних зв'язків, включаючи втрату міжнародною системою спроможності до саморегуляції. Цю спроможність із величезними втратами було відновлено внаслідок завершення Другої світової війни.

Систему, що встановилася після Другої світової війни, навряд чи можна було одразу визначити як біполярну. Після кризи 1939—1945 рр. встановлення нової системи мало доволі поступовий характер. Процес договірно-правового врегулювання розтягся аж до 1951 р., коли загальні умови вже встигли зазнати істотних змін.

Варто зауважити, що ряд принципових рішень, ухвалених у межах антигітлерівської коаліції, мали певну гармонізуючу мету. Зокрема, положення про п'ятьох постійних членів Ради Безпеки ООН мало виразний поліцентричний підтекст, оскільки віддзеркалювало наявність дещо скороченого "концерту" великих держав, з якого було вилучено держави, що зазнали поразки у війні. Враховуючи реальний економічний і політичний стан Франції та Китаю, визначення складу п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН у 1945 р. навряд чи можна пояснити лише врахуванням реального тодішнього балансу сил. Водночас певні ознаки біполярності (та розподілу зон відповідальності між СРСР і західними союзниками) можна помітити вже в ході переговорів стосовно визначення умов пов'язаного врегулювання в Європі на Тегеранській та Ялтинській конференціях трьох держав.

Можна констатувати, що після закінчення Другої світової війни керівництво СРСР (принаймні на ідеологічному рівні та на рівні стратегічного планування) і надалі моделювало свою роль у світових процесах, виходячи із заперечення наявної системи міжнародних відносин. Проте в контексті міждержавного спілкування Москва мала діяти відповідно до загальних правил і стандартів, тобто втримуватися в межах правил системи. На практиці спостерігалися певні винятки, які здебільшого ставали доволі дорогими (ситуативними або об'єктивно мотивованими) помилками. Так, безперечною дипломатичною

поразкою була відмова СРСР від участі в програмах за "планом Маршалла", що прискорило початок "холодної війни". Іншою важливою помилкою, що стала прямим результатом ігнорування системних чинників, був бойкот радянською місією при ООН засідань Ради Безпеки ООН у 1950 р., що дозволило США створити багатосторонню коаліцію та взяти участь у війні в Кореї під мандатом сил ООН з підтримання миру.

Остаточне формальне структурування біполярної системи відбулося лише в 1955 р. разом із створенням Організації Варшавського договору. При цьому в часових межах це явище майже співпадає з активізацією відцентрових тенденцій як у західній спільноті (зміна курсу Франції в зоні лідерства США), так і в межах радянської сфери впливу (охладження відносин на прямі конфлікти між СРСР та КНР).

Варто підкреслити принципове значення перелічених явищ. Створення Організації Варшавського договору, зокрема, переконливо доводить, що саме в цей час радянське керівництво нарешті наважилося відмовитися від лєнінської спадщини у вигляді курсу на "світову революцію" та було вимушене адаптувати зовнішню політику СРСР до реалій системи, яка склалася. На це ж вказував і офіційний перехід радянської пропаганди до риторики мирного співіснування. Іншими словами, СРСР був змушений поступово відмовлятися від "запрограмованої" деструктивної ролі та переглянути курс, спрямований на руйнування міжнародної системи в цілому. Саме з цього часу починає простежуватися ставка СРСР на встановлення глобальної сфери впливу, зокрема, шляхом встановлення системи "центросилових союзів" та ставки на використання про-радянських угруповань у середовищі національно-визвольних рухів. Згодом цим потребам було підпорядковано й ідеологічно-мотиваційний апарат, що знайшло втілення у формі заохочення до "соціалістичної", а згодом — і "некапіталістичної" орієнтації держав "третього світу".

Показово, що саме доба біполярності найкраще описана в теоретичних дослідженнях із міжнародних відносин. Аналіз матеріалів тієї епохи надав істотного поштовху для висування численних гіпотез й узагальнень. При цьому кожна хвиля детанту у відносинах між Сходом і Заходом, що означала послаблення конфронтаційних тенденцій, прискорювала формування й узгодження спільних підходів між основними суб'єктами

міжнародної взаємодії та спричиняла ухвалення низки рішень, що мали регулятивне значення для системи міжнародного спілкування. Це стосувалося і визначення правових норм, і спроб обмеження існуючих конфліктів, і вдосконалення існуючих міжнародних режимів, і створення нових режимних механізмів.

Найбільший дослідницький інтерес і водночас найбільші розбіжності в тлумаченні викликає саме сучасна міжнародна система, яку можна умовно визначити як постбіполярну модель взаємовідносин.

За владно-силовою композицією сучасна система є "умовно" монополюсною моделлю, яка є варіантом коаліційного домінування декількох різних центрів сили, поєднаних союзницькими відносинами й принциповою спільністю підходів до ряду важливих окремих проблем світової спільноти та, меншою мірою, співпадінням ставлення до проблем і перспектив міжнародної безпеки. Перехідний стан системи визначається існуванням різною мірою потужних і впливових альтернативних центрів сили, які офіційно прагнуть до створення і легітимації багатополусної міжнародної системи.

Цілком очевидно, що ми маємо справу з надзвичайно динамічним і рухливим феноменом. При цьому сучасна система міжнародних відносин відрізняється від попередніх дуже багатьма особливостями: від власного походження — до формату владно-силової композиції та ознак її прояву.

Динамізм та еволюційні особливості сучасної міжнародної системи знайшли втілення, зокрема, у відсутності широкого договірно-правового закріплення її ознак після розпаду радянської сфери впливу та скасування СРСР. До питань, які можна розглядати як прояв багатостороннього договірного врегулювання, можна віднести хіба що Угоду про створення СНД (1991 р.), Лісабонський протокол стосовно ядерного роззброєння України, Казахстану та Білорусі (1992 р.) та адаптований Договір про скорочення звичайних збройних сил та озброєнь у Європі (1999 р.).

Явище мирного скасування тодішньої біполярної системи міжнародних відносин без правового закріплення результатів міжсистемного переходу спостерігалось вперше в історії нового часу. При цьому специфіка міжсистемного переходу істотною мірою визначалася внутрішніми політичними та економічними

змінами всередині багатьох окремих елементів системи, що призводило до подальших змін в їхній поведінці в межах системи в цілому. Виходячи з цього, сучасну систему міжнародних відносин можна визначити як складну, нерівноважну й неоднорідну, динамічну систему відкритого типу.

Очевидно, що теперішня система не будується на принципах балансу сил. Незважаючи на збереження, розширення і домінування системи західних союзів та інституцій, а також на військово-політичне домінування США, фактори військової сили відіграють за теперішньої системи порівняно меншу роль, аніж за часів біполярності. У межах західних структур та інституцій, які вважаються однорідними з точки зору політико-економічної природи, спостерігається найбільша концентрація та інтенсивність системних зв'язків. Попри значне скорочення ваги ідеологій у межах міжнародної системи у цілому спостерігається посилення ролі суто політичних чинників, які розглядаються як критерій ступеня однорідності системи. При цьому застосування сили дуже часто замінюється політико-економічними методами впливу.

Сучасні системні виклики та загрози

В якості вагомих факторів нестабільності та загрози, що набули характеру системних викликів у контексті сучасних міжнародних відносин, привертають першочергову увагу наступні явища та тенденції:

1) посилення неоднорідності розвитку, що прискорює соціально-економічну диференціацію суб'єктів міжнародної системи. Прискорення диференціації умов розвитку в різних країнах призводить до девальвації поняття безпеки в суспільствах багатьох країн, що слугує мотивацією та основою для антисистемних намірів і дій ряду недержавних структур, які прямо чи опосередковано починають діяти як елементи міжнародної системи;

2) діяльність антисистемних недержавних структур набуває цивілізаційно-релігійного забарвлення, що переносить політико-ідеологічний конфлікт у площину таємної підривної та терористичної діяльності. Спостерігається розширення застосування терористичної практики, ескалація загрози тероризму в якості свідомого антисистемного чинника. У цьому

плані критичною загрозою вважається сполучення міжнародного тероризму й поширення зброї масового знищення, можливість якого теоретично не можна виключати.

Наприклад, у 1920—1930-ті рр. керівництво СРСР прямо декларувало намір здійснення світової революції та поширення СРСР до глобальних меж (тобто виголошувало мету зруйнування тодішньої міжнародної системи). Однак СРСР був державною структурою, і оскільки він дістав дипломатичне визнання, став суб'єктом і елементом тодішньої міжнародної системи, тобто демонстрував видимість свідомої адаптації до правил гри. Однак за нинішніх умов, після поразки талібів в Афганістані, організовані утаємничені структури в ісламському світі, що ставлять цілком конкретні цілі впливу на міжнародне середовище, діють як латентні антисистемні елементи, що проголошують себе віртуальним представництвом фізично не існуючого "ісламського халіфату" та застосовують оголошення джихаду;

3) важливою ознакою нестабільності системи є неспроможність її регулюючих механізмів формулювати адекватні відповіді на виклики часу. Невідповідність інституціональних і правових механізмів новим загрозам безпеці найбільш впадає в око, якщо до неправових методів і форм поведінки вдаються найважливіші суб'єкти міжнародного співтовариства. Політичні кола країн ЄС побачили суттєву загрозу в тому, що США, як єдина реальна наддержава, можуть спокуситися відстоюванням інтересів своєї власної безпеки поза рамками існуючого правопорядку. У такому разі, як зазначали європейські політики, доведеться не тільки очікувати, що в США з'являться послідовники, але й у цілому опиниться під сумнівом ефективність і важливість світового порядку в значенні сукупності норм, правил та інституцій;

4) розхитування та іноді навіть руйнування деяких існуючих міжнародних режимів. Зокрема, у 1990-х роках істотної поразки зазнав режим нерозповсюдження ядерної зброї, хоча й було досягнуто певних важливих успіхів у зміцненні режиму заборони хімічної зброї;

5) впровадження нових режимів набуває виразного примусового характеру. Деякі режими взагалі виникають у формі квазідержавних домовленостей фахових структур обмеженої

групи найбільш розвинених держав, а згодом примусово поширюються на інші країни без такого звичного атрибуту, як досягнення загальної згоди. Не можна не констатувати, що саме таким чином досягається максимальна ефективність впровадження режиму, який не міг бути втіленим у разі застосування "арифметичного принципу" демократії в міжнародних відносинах. Проте так само не можна не усвідомлювати, що саме завдяки "режимній практиці" система зберігає ознаки примусовості й тим підкреслюється нерівноправний статус її елементів — суб'єктів міжнародних відносин;

6) істотний виклик стабільності системи містять міграційні потоки, які призводять до поступових соціокультурних змін у ряді держав, що є найвпливовішими елементами системи;

7) система демонструє порівняно низьку ефективність у наданні відсічі транскордонним формам злочинної діяльності, які є джерелом фінансування для міжнародних кримінальних угруповань;

8) система досі виявляє надмірну пасивність в аспектах економічної безпеки, зокрема, у плані постачання ресурсів, щодо гарантування її учасників від зазіхань з боку структур спекулятивного фінансового капіталу тощо;

9) продовжується ескалація біологічних загроз, таких, як епідемії нових (СНІД, САРС, коров'ячий сказ, курячий грип) і старих хвороб, які на тлі поширення наркотиків і жалюгідного стану медичного обслуговування в більшості країн світу матеріалізують загрозу біологічному здоров'ю та виживанню людства або, принаймні, його значної частини;

10) за прогнозами окремих дослідників, перелічені явища та процеси можуть мати небезпечні наслідки як для системи в цілому, так і для суспільств у найбільш розвинених державах світу. Оскільки міжнародна система перебуває в режимі зворотного зв'язку з середовищем, суспільні та політичні зміни в окремих країнах, які можуть спричинити кризу політичної демократії, загрожують спровокувати посилення насильницьких тенденцій системи та знайти сублімований вираз в її фрагментації. (Наприклад, І. Валерстайн порівнював таку перспективу з неофеодальною замкненістю держав і територій, на відміну від процесів глобалізації, які віддзеркалювали нестримну експансію структурованого ядра міжнародної системи.)

Зміни в системі міжнародних відносин: ознаки та риси перехідного стану

Якщо спробувати визначити стан сучасних міжнародних відносин з точки зору системного підходу, впадає в око їхня істотна відмінність від попередніх моделей, яка взагалі може бути визначена в параметрах та термінах чинності основних правил і норм поведінки суб'єктів (акторів) міжнародних відносин, а також *визнання (або невизнання)* суб'єктами (акторами) міжнародних відносин цих основних правил і норм.

Цілком очевидно, що стабільний (сталий) або перехідний стан системи визначається дією тих чи інших закономірностей, які постійно впливають на поведінку основних акторів і значною мірою є детермінантами їхніх дій.

1. Основні правила поведінки

На основі емпіричного матеріалу можна сформулювати декілька тез, які стосуються функціонування міжнародних відносин у попередні історичні епохи. У попередні періоди норми та правила поведінки встановлювалися провідними акторами системи та поширювалися ними на загальну практику міжнародних відносин. Встановлення таких норм мали або примусовий (що на практиці спостерігалось найчастіше), або порівняно добровільний характер (на основі консенсусу).

З точки зору стабільності відносин між основними учасниками системи загальне визнання цих принципів мало провідне значення для стабільності системи, оскільки обмежувало дію факторів анархії та дозволяло уникати їхнього деструктивного впливу.

Таким чином, основні кризи в межах системи міжнародних відносин виникали саме тоді, коли провідні актори системи відмовлялися від визнання та дотримання основних правил поведінки (*basic rules*) та основних норм, які гарантували міжнародну стабільність, звичайно, у тодішньому розумінні. Відомі правила поведінки, які М. Каплан на основі емпіричного досвіду визначив стосовно поведінки "великих держав" для Віденської системи міжнародних відносин ХІХ ст. Цілком очевидно, що впровадження цих норм, які доволі тривалий час гарантували відносну стабільність в Європі, стало напівавтоматичною відповіддю держав "європейського концерту" на експансію Наполеона І.

З іншого боку, дотримання певних правил поведінки можна спостерігати і в межах біполярної системи після Другої світової війни. Зокрема, це стосувалося свідомого уникнення СРСР і США заходів, які могли б спровокувати лобове зіткнення на потенційному європейському театрі військових дій. Кожний з провідних акторів намагався діяти насамперед у межах власної сфери впливу й стратегічного контролю, надаючи перевагу свідомо обережній поведінці на території, контрольованій супротивником. Теж саме стосувалося й поведінки наддержав у ході численних регіональних і локальних конфліктів у "третьому світі", які інколи розглядалися як корисні, оскільки давали змогу для непрямого суперництва двох глобальних центрів сили, не зачіпаючи їхніх життєво важливих інтересів. Проте інколи ці негласні правила порушувалися, що призводило до криз безпеки та ескалації напруженості. Наприклад, вводячи військовий контингент до Афганістану в 1979 р., тодішнє радянське керівництво вважало, що США надовго загруз у кризі, пов'язаній із захопленням американського посольства в Ірані, і за цих обставин не стане звертати надмірної уваги на розширення сфери стратегічних інтересів СРСР. Проте Адміністрація Р. Рейгана визнала за доцільне скористатися з цього приводу для підвищення значення Центрального військового командування в Індійському океані, використавши чинник загострення ситуації в Афганістані для посилення впливу на держави арабського світу, а також виснаження СРСР за допомогою нової хвилі гонки високотехнологічних озброєнь.

Однак за теперішніх умов навряд чи можна впевнено стверджувати про наявність низки основних, універсальних правил поведінки, оскільки вони є надто відмінними для різних груп акторів міжнародної системи. Можна навіть зазначити, що одні й ті ж держави, у тому числі США, за різних обставин застосовують відмінні підходи і моделі для вирішення аналогічних за змістом проблем. Зокрема, цей аспект найбільш наочно ілюструє перехідний стан системи в цілому. При цьому в різних сферах міжнародного спілкування спостерігаються різноманітні форми та принципи відносин, які можна вважати за такі, що більш-менш відповідають певному загальному стандарту.

2. Способи встановлення основних правил і норм

Важливу роль у запровадженні основних правил гри та рішень, які визначали характер відносин у межах системи, мали

проведення міжнародних конгресів, у ході яких на міждержавному рівні приймалися рішення з приводу загальних і часткових, насамперед, конфліктних питань, які спричиняли зіткнення інтересів і конфліктів у передній період. Згодом усе більшу роль у цій сфері стали перебирати на себе міжнародні інституції та інші структури багатосторонньої взаємодії.

Формально сучасну систему міжнародних відносин не можна розглядати як таку, що побудована на принципах силових відносин. Більше того, мабуть це перший в історії людства приклад, коли виникнення нової міжнародної системи не було наслідком великої війни або загальної кризи. Саме ці обставини фактично визначили відсутність масштабних договірно-правових відносин у межах нової системи після розпаду СРСР, для чого раніше скликалися представницькі міжнародні конгреси.

Проте, як і раніше, владно-силові компоненти відіграють у межах цієї системи провідне значення та впливають на формат взаємин у невійськових сферах спілкування. Впродовж 1990-х років державам, що входять до сукупності західних союзів та угруповань, вдалося поширити власні політичні та економічні стандарти на більшість невійськових аспектів міждержавної взаємодії. Серед них можна звернути увагу на ряд аспектів, які визначають або істотно впливають на характер зовнішньої поведінки. Важливе значення мають відмова від неспровокованої агресії як форми вирішення суперечностей та задоволення власних інтересів, посилення уваги до політичного й морального обґрунтування зовнішньополітичних заходів, визнання неправомірності злочинів проти людства та цінності основних прав людини. Водночас у міжнародній практиці поширилося застосування позаекономічних вимог, які істотно впливають на доступ до ринків, формування капіталів і перебіг економічної конкуренції.

3. Горизонтальні компоненти міжнародної системи

Сучасна міжнародна система включає декілька основних горизонтальних компонентів (підсистем), які різною мірою піддаються регулюванню на загальному рівні й вирізняються різним ступенем стихійності.

До основних таких компонентів можна віднести:

— сукупність владно-силових відносин (включаючи відносини безпеки);

- сферу регулювання економічних зв'язків;
- сферу відносин, яка стосується державної та політичної організації суспільства (включаючи демократичні стандарти);
- сферу прав і свобод людини.

Окрім цього, можна назвати декілька більш специфічних і локальних сфер відносин, включаючи протидію злочинності, екологію, культуру, науку й освіту, охорону здоров'я. При цьому в кожній із цих сфер відносин спостерігається різний перебіг впливів, який формується на основі співвідношення політичних та економічних потенціалів, підтримки з боку міжнародних інституцій та міждержавних об'єднань, поширення різних політико-ідеологічних концепцій та уявлень, авторитету та міжнародного іміджу тих чи інших країн, діяльності окремих політичних і громадських діячів. Якщо йдеться про сучасну систему міжнародних відносин, можна констатувати, що провідна роль у майже всіх сферах відносин переконливо утримується асиметричною спільнотою західних держав і створених ними інституцій.

4. Цілі та способи легітимації зовнішньополітичних заходів та дій. Фактори гомогенності

Останнім часом можна спостерігати значне посилення ваги чинників проголошення й обстоювання зовнішньополітичних принципів і цілей, не кажучи вже про мотивацію воєнного, силового реагування (*casus belli*). Однак за нових реалій параметри силового впливу навряд чи можуть розглядатися як пряма проекція військової могутності держави. Чим далі більшого значення набувають колективні принципи й механізми ухвалення рішень з питань безпеки. Очевидно, що це стосується й визнання характеру відносин і пріоритетів у сфері владно-силових відносин, що означало б легітимацію владно-силової композиції системи.

Процеси глобалізації призвели до посилення ролі факторів гомогенності в межах системи міжнародних відносин. Проте цей чинник не є принципово новим, оскільки його роль епізодично виявлялася і в попередні історичні епохи. Також слід зазначити, що сприяння гомогенності системи, як правило, супроводжувалося силовими і несиловими методами реагування та впливу на внутрішньополітичні процеси в окремих країнах.

Можна навести ряд прикладів, які ілюструють зовнішнє

реагування на перебіг внутрішньополітичних процесів. З історичного досвіду відомо декілька таких прикладів. Функції зовнішнього силового втручання як засіб підтримання стабільності європейської міжнародної системи ледь не вперше в новій історії застосував "Священний Союз", створений 1815 р. Австрією, Прусією та Росією. Засновуючи свій підхід на принципі "легітимності влади", держави Священного Союзу здійснювали інтервенції з метою придушення революційних виступів і збереження при владі спадкових монархій. Проте це суто функціональне об'єднання проіснувало недовго, лише до європейської революційної хвилі 1848 р. та Кримської війни (1853—1856 рр.) і далеко не завжди досягало успіху.

Згодом подібну тактику зовнішнього силового регулювання застосовував Радянський Союз для утримання при владі лояльних щодо Москви комуністичних політичних груп у НДР, Угорщині та Чехословаччині. У більш обмежених формах зовнішнє силове реагування на внутрішні кризи в країнах периферії застосовувалося й учасниками західних союзів (Великою Британією, Францією, США).

За нових умов, після розпаду біполярної системи, поступово з'явилися нові способи обґрунтування зовнішнього політичного та силового втручання. Насамперед варто згадати про методикку "силового примушення до миру" як фазу миротворчої діяльності, що була визнана в документі ООН "Порядок денний для миру" (1992 р.). Таким чином, було визнано за певних обставин доцільність зовнішнього силового втручання з метою припинення збройного протистояння в локальних конфліктах. Згодом деякі нові підходи було запропоновано Адміністрацією США в контексті концепції "задіяності й розширення" (1994 р.). У посланні до Конгресу 25 січня 1994 р. Білл Клінтон зробив прямий акцент на "підтримці поширення демократії усюди" як оптимальній стратегії, що дозволяє гарантувати безпеку й міцний мир. Поступово фактор "поширення демократії" набув достатньо широкого визнання і став (поряд із засудженням злочинів проти людства) використовуватися при плануванні масштабних операцій, що передбачали силове втручання (в Союзній республіці Югославія й Іраку). Однак використання силових засобів у контексті стратегії поширення демократії усе ж належать до виняткових. Частіше можна

спостерігати застосування методів несилового впливу, у тому числі в країнах пострадянського простору.

З іншого боку, розширення на пострадянський простір низки європейських інституцій, що діють на основі певних правил і принципів, призводить до фактичного скорочення обсягу "суверенних прав" держави та звужують поняття невтручання у внутрішні справи окремої країни. Тим більше, що в європейському та євроатлантичному контексті норми кодифікованого права мають більш глибокий та регламентований характер та значною мірою відтворюють комплекс спільних цілей та цінностей. У підсумку глобалізація демократії має за мету істотно посилити гомогенність акторів у межах міжнародної системи, зокрема шляхом поширення демократичних стандартів політичної організації суспільства. При цьому в політичній практиці держав, що входять до системи західних інституцій, застосовується декілька понять, що відбивають уявлення про системне "ядро" у вигляді спільноти західних демократій (до якого входять США, країни НАТО і ЄС), а також ширшу міжнародну демократичну спільноту, під якою мається на увазі сукупність інших країн, які дотримуються формальних демократичних стандартів.

5. Критерії стабільності системи міжнародних відносин

У плані встановлення факторів, що визначають стабільність системи з точки зору відносин між її акторами, можна запропонувати наступні 6 критеріїв:

- визнання основних принципів системи з боку її основних учасників;
- визнання основних правил і норм поведінки;
- визнання ролі та повноважень міжнародних інституцій;
- встановлення цілей та принципів, які визнаються учасниками системи. Встановлення легітимності норм, які регулюють відносини в межах системи міжнародних відносин;
- визнання легітимності структури силових впливів і спроможність приймати взаємоприйнятні рішення в межах наявної структури багатосторонніх механізмів та інституцій;
- впровадження та корекція міжнародних режимів, які встановлюють параметри поведінки акторів у певних сферах діяльності.

6. Деякі основні тенденції сучасної системи міжнародних відносин

Можна навести ряд факторів, які відбивають ознаки перехідного стану в межах сучасної системи міжнародних відносин. Якщо дотримуватися запропонованої класифікації, можна констатувати відсутність одностайного сприйняття основних принципів системи з боку її провідних учасників. Причому це стосується не тільки міжнародної поведінки ряду держав колишнього "третього світу", а й відносин усередині "євроатлантичного ядра".

Насамперед це стосується ставлення до владно-силової композиції міжнародної системи. Логіка багатьох державних акторів міжнародної системи заснована на очікуванні того, що процеси глобалізації можуть значно прискорити зміни в співвідношенні між економічними потенціалами найбільших країн та інтеграційних об'єднань сучасного світу, включаючи США, Європейський Союз, КНР, Японію, Індію, Бразилію.

Стратегічне мислення урядових кіл США ґрунтується на необхідності збереження панівного становища в підсистемі силових відносин, що має забезпечити США від скорочення впливу через очікуване посилення КНР та утримати ЄС від створення повністю незалежної від НАТО військової інфраструктури. Представники Адміністрації США достатньо послідовно обстоюють можливість встановлення однополюсної моделі владно-силових відносин на тривалу перспективу, у межах якої США матимуть змогу діяти одноосібно, коли це можливо й ефективно, та зберігатимуть провідну роль у рамках НАТО задля того, аби мобілізувати підтримку з боку більшості країн-членів ЄС у разі виникнення більш серйозних викликів на небезпеки в стратегічно важливих регіонах світу. Водночас, як відзначив колишній голова Військового комітету НАТО ген. Клаус Науманн, ще однією причиною, через яку США прагнуть зміцнювати НАТО, є усвідомлення, що НАТО надає США змогу впливати на Європу як єдиного економічного суперника, що має теоретичну можливість стати конкуруючим гегемоном. Оскільки керівні кола США цього не хочуть, надійніший спосіб — це мати на ЄС постійний вплив (нове застосування методу канцлера Бісмарка — не допускати, щоб хто-небудь вкладав союзи

проти панівної держави). Проте навіть найбільш налаштована на проведення односторонніх силових заходів на світовій арені Адміністрація Дж. Буша-молодшого мала дещо переглянути свої підходи, усвідомлюючи неможливість ефективного глобального лідерства США без підтримки союзників і партнерів.

Важлива ознака сучасних міжнародних відносин полягає в тому, що стан теперішньої владно-силової композиції міжнародної системи принципово не визнається за остаточний багатьма її основними учасниками, більшість із яких прагнуть подальших і подекуди принципових змін.

Наприклад, Росія, КНР, Індія та деякі інші країни та створені ними союзи офіційно проголошують прагнення до встановлення моделі поліцентризму, що можливе лише за рахунок послаблення США і НАТО та скорочення їхнього впливу на процеси міжнародної взаємодії. У цьому плані стратегічні орієнтації США, з одного боку, та Росії, КНР та Індії — з іншого, є вочевидь протилежними.

Водночас більшість країн ЄС займають проміжну орієнтацію, яка передбачає поєднання стратегічної гегемонії колективного "євроатлантичного центру сили" зі збереженням існуючих механізмів колективного реагування на рівні Ради Безпеки ООН.

У новій редакції концепції європейської безпеки Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солана (доповідь "Безпечна Європа в більш досконалому світі", 2003 р.) запропонував концентрацію зусиль ЄС довкола трьох стратегічних цілей:

- 1) визначення загроз.

Зазначається, що "перша лінія оборони" нерідко буде знаходитися за межами спільноти. Із цієї точки зору попередження конфліктів і загроз має відбуватися на якомога більш ранньому етапі. Оскільки жодна з цих нових загроз, які можуть постати перед ЄС, не є суто воєнною, вони передбачають відповіді не лише за допомогою воєнних засобів. Кожна з таких загроз потребує поєднання інструментів, якими ЄС не володіє достатньою мірою;

- 2) безпосередні сусіди ЄС.

ЄС зацікавлений у тому, аби вони склали кільце країн із відповідальним правлінням. ЄС не повинен послабляти свої зусилля на Балканах, а також має посилити активність на Кавказі та примножувати зусилля з врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту;

3) побудова міцнішого міжнародного порядку з добре працюючими міжнародними інститутами, що ґрунтується на системі правил.

Задля цього пропонується сприяти зміцненню найважливіших міжнародних організацій таких, як ООН, ВТО, а також збереження та зміцнення системи міжнародного права, включаючи новий Міжнародний трибунал. Окремо визнається важливість сильних й ефективних ОБСЄ і Ради Європи та розвиток регіональних організацій (АСЕАН, МЕРКОСУР, Африканського Союзу).

Важливим елементом європейського підходу є багатосторонній характер спільної зовнішньої політики й політики безпеки, а також збереження і зміцнення системи міжнародного права. У цьому відношенні збереження монополії Ради Безпеки ООН на застосування сили й пріоритет "сили права" перед "правом сили" розглядаються як основоположні принципи. Європейські політики не полишають надій переконати США в необхідності збереження дієздатної архітектури глобальної безпеки. Поряд із цим продовжуються спроби стимулювати реформування деяких інституціональних принципів і правових норм. Зокрема, це стосується перегляду змісту права держав на самооборону (ст. 51 Статуту ООН) в бік визнання в разі необхідності права на упереджуючі заходи проти загроз нового типу.

Але й поміж країн ЄС помітні різні погляди та підходи. Зокрема, Франція послідовно дотримується курсу на створення власного європейського оборонного комплексу, який міг би провадити воєнні операції без залучення військової інфраструктури НАТО. Керівні кола Німеччини в цьому плані займають більш помірковану позицію, прагнучи поєднати розвиток оборонного потенціалу ЄС із обмеженим розширенням функцій НАТО (в цьому плані варто нагадати про те, що ФРН підтримала передачу НАТО контролю за проведенням військової операції НАТО в Афганістані в 2003 р., однак відмовилася від

аналогічних заходів стосовно зміни статусу і підпорядкування окупаційних військ в Іраку). Керівництво Великої Британії взагалі буде свою стратегію на модифікованій концепції атлантизму, прагнучи відігравати провідну роль у взаємодії НАТО і ЄС, і зосереджує зусилля на підтриманні ефективної співпраці та єдності між європейськими членами євроатлантичної спільноти і США.

У грудні 2002 р. між ЄС і НАТО було ухвалено проміжне рішення (підписано угоду "Берлін-плюс"), на основі якого під час криз ЄС зможе використовувати структури НАТО для здійснення операцій із застосуванням збройних сил. Під час головування Італії (2003 р.) було залагоджено спір стосовно незалежної військової штаб-квартири ЄС. Після тривалих вагань та за посередництва Великої Британії США погодилися, аби Верховний представник ЄС Х.Солана в майбутньому отримав у своє підпорядкування невеликий структурний підрозділ для планування окремих воєнних операцій ЄС, які будуть здійснюватися в тому разі, якщо НАТО не захоче брати в них участь. Водночас, незважаючи на негативне ставлення з боку США, продовжуються спроби прискорити розвиток співпраці між країнами ЄС у галузі оборони і безпеки. У цьому контексті в січні 2004 р. було створено Агентство ЄС з закупівлі озброєнь.

7. Прояви перехідного стану міжнародної системи

У дуже багатьох основних аспектах сучасна міжнародна система має переконливі ознаки перехідного стану.

— основні правила поведінки значною мірою регулюються міжнародним правом та нормами універсальних і регіональних міжнародних інституцій. Проте ці норми не поширюються на сферу системоутворюючих факторів і лише частково виконують роль регулюючих функцій та механізмів системи.

— основні форми взаємодії та механізми регулювання взаємодії в рамках сучасної міжнародної системи мають лише часткове визнання з боку її основних учасників та потребують додаткового узгодження й реформування, але цей процес гальмується з політичних мотивів. У якості конкретних прикладів можна навести спроби США, Великої Британії та ряду інших держав переглянути роль і значення рішень Ради Безпеки ООН, а також повноваження деяких міжнародних інституцій у контексті операцій НАТО в Югославії та США і їхніх союзників

в Іраку (1999—2003 рр.). З боку США і НАТО висувалися достатньо радикальні вимоги, зокрема, у плані визнання права НАТО здійснювати операції з реагування на кризу без прямого мандату ООН.

— офіційні цілі та принципи, на основі яких базується зовнішньополітична діяльність і міжнародна політика окремих країн є відмінними для різних учасників системи. Досі відсутні чіткі й прозорі критерії встановлення легітимності норм, які регулюють відносини в межах системи міжнародних відносин.

— у сучасній міжнародній системі відсутнє загальне визнання існуючої структури силових впливів (суб'єктивна ознака легітимності). Наявна ієрархія держав та прояв їхньої ваги в міжнародній системі не визнаються за остаточні багатьма основними державними учасниками-акторами. У свою чергу це обмежує та скорочує спроможність ухвалювати взаємоприйнятні рішення в межах наявної структури багатосторонніх механізмів та інституцій.

— упровадження та корекція міжнародних режимів, які встановлюють параметри поведінки акторів у певних сферах діяльності, здійснюється переважно на основі рішень угруповань держав євроатлантичної спільноти, що представляють меншу частку країн світу і згодом поширюються на загальну міжнародну практику.

— залишаються нез'ясованими напрямки реформування функцій деяких загальних інституцій та корекції норм міжнародного права з метою надання відсічі новим загрозам і викликам безпеці.

Д. Лакішик,
кандидат історичних наук

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ВІДНОСИН

Після драматичних подій 11 вересня 2001 р. Європа показала себе відданим союзником Сполучених Штатів. Міжнародний тероризм розглядався в якості нової об'єднуючої основи, що зміцнює трансатлантичні відносини між США та Європою. Вона замінила собою минулі ідеологічні відносини. На жаль,